

ЕЛЕМЕНТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В ОРГАНАХ ВЛАДИ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТ.

У період (XVI — перша половина XVII ст.) історична ситуація об'єктивно породжувала нові соціальні сили, потенційні можливості яких були більшими, ніж в інших станів тогочасного суспільства. Однією із таких рушійних сил стало українське козацтво, зародження і зміцнення якого протягом кількох десятиліть завершилося створенням унікально військово-політичної організації — Запорізької Січі («Військо Запорізьке низове»). Створення Запорізької Січі стало потужним каталізатором до консолідації українського народу, розвитку національної свідомості та правосвідомості. Запорозька Січ і козацтво як окремий стан суспільства сформувалися в XVI ст., а вже наприкінці його та в першій половині XVII ст. Запорозька Січ перетворилася на своєрідну козацьку республіку на окраїні Речі Посполитої, на незаселених землях. Тобто, козаки проживали на цій території одні й не підпорядковувалися загальнодержавному адміністративному апаратові та законам. Тому й змогли виробити свій особливий політичний устрій. Як вказують автори колективного дослідження, «Січ поєднала в собі «дух свободи та дух релігії». Козацтво спромоглося створитим вимір правового життя, відмінний від правових реалій Речі посполитої та Великого князівства Литовського, зокрема від принципів і норм феодалного права, що закріплювали національну, майнову та релігійну нерівність».

Свідчення про чисельність і побут перших козаків, датовані останньою третинною XVI ст. знаходимо у хроніці М. Бельського, що вказував : «козаки — це посполиті люди, які займаються ловлею риби і там же сушать її на сонці, без солі, проживають там лише влітку, а на зиму розходяться в ближчі міста, як Київ, Черкаси та інші, попередньо заховавши свої човни в безпечному місці на одному з дніпровських островів і залишивши там кілька сотень чоловік на кошу, як вони кажуть, на сторожі, мають вони і власні гармати, які здобули у турецьких фортецях, або ж у татар. Раніше їх було небагато, але тепер збирається по декілька тисяч, особливо їхня чисельність зросла в останній час, і неодноразово вони туркам і татарам немалі шкоди чинили, нападаючи на Очаків, Тягиню, Акерман та інші фортеці».

Грушевський М. С. писав: «Запороже значно випередило в своїй політичній еволюції козачину «городову», кажучи традиційним терміном — організацію її «на волості». Тим часом, на низу вона була вже сильно сконсолідованою, а далі й організованою силою, перейнятою почуттям своєї окремішності й незалежності. Пізніша традиція, що вважала Запороже властивим осередком і головою козащини, й його рішення (а не рішення військової ради городових полків), авторитетними для всієї козащини, мала таким чином свій корінь і виправдане у відносинах ще з середини XVI в. Запороже було огнищем козацької сили, солідарності, організованості» [1, с. 125-126].

Більшість дослідників, що спеціалізуються на історії Запорізької Січі та козацтва в цілому, переконливо довели, що в межах так званих «вольностей Війська Запорізького» створилося не лише своєрідне українське військо на основі відповідних організаційних засад, а й утвердилися особливі суспільні відносини, принцип військової демократії пронизав фактично все — функціонування управління, звичаєве право, побут, тощо. Структура суспільних (державних) інституцій на Запоріжжі була справді надзвичайно простою.

Загальна козацька рада виконувала функції своєрідного законодавчого органу. Кошу, в особі кошового отамана та старшини, належала виконавча влада. Закріплених правовими актами меж компетенцій цих інституцій не існувало. Вони діяли на основі звичаєвого права та тих традицій, які виникли ще за часів Київської Русі (практика функціонування віча). Характерною рисою процесу формування виконавчого органу влади (Коша) була виборність його членів. На військових радах козаки формально, всі відкритим, демократичним способом висували кандидатури, як правило, альтернативні, обговорювали їх і простою більшістю голосів обирали на ту чи іншу посаду (аж до курінних отаманів та десятників включно). До компетенції ради входили також питання війни і миру, розподілу господарських угідь тощо. В свою чергу Кіш у руслі принципових рішень загальної ради реалізував напрями політики Запорізької Січі в межах своїх вольностей та на міжнародній арені. Безперечно, Запорізька Січ була справжня «християнська козацька республіка», де глибокий демократизм суспільно-політичного устрою освячувався відповідною ідеологією. Запоріжжя стало зародком даної української державності. Козаки створили органи влади, які поступово зосереджувалися в руках козацької адміністративної та судової влади.

Найвищим інститутом влади на Запорізькій Січі була рада, в роботі якої брали участь без виключення всі козаки. До її компетенцій належали найважливіші справи життя козацької спільноти: визначення військового устрою, вибори старшини, вирішення питання війни і миру, ведення дипломатичних зносин.

Досить часто загальна козацька рада була і вищою судовою інстанцією. За традицією козацькі ради збиралися щороку 1 січня для переобрання кошового отамана і старшини. Проте, за потреби, могли скликатися неординарні ради. На таких позачергових радах могли розглядатися кілька різних нагальних справ чи одна, але важливе для козаків.

Під час перебування козацького війська на Січі козацька рада мала відбуватися там. Водночас зауважимо, що протягом тривалого часу козацьке військо могло перебувати поза межами Січі, через військові походи. Тому з нагальної потреби рада могла відбуватися під час походу в степу чи на волості — в Сухій Діброві, на Масловому Ставу. Головною умовою була наявність козацького війська в повному складі на раді. Так, В. Щербатюк наводить відомості про козацьку раду 1581 р., де описувалася подорож на Запорозжя польського шляхтича Самуеля Зборовського. Останній з «немалим почтом своїх слуг і гайдуків спочатку прибув до Канева, звідки їхав до Черкас, з Черкас до Псла річки і... до порогів, де лицарські люди мешкають. Там є місце на Дніпрі важке для просування, бо ті пороги з великих скель, через які вода як з високих гребель спадає, і там ніхто не може проїхати, крім козаків» [2, с. 89].

Відомості про політичну організацію козацтва зустрічаємо у щоденнику Еріха Лясоти, який наприкінці XVI ст. перебував в українських землях з метою можливого залучення козаків до військового союзу на боці Австрії у війні проти Туреччини. Його записи з історії Базавлуцької Січі (1593–1638) й до сьогодні є цінним джерелом, що дозволяють скласти цілісну картину життя козацтва та організації їхнього управління.

Від початку складання рад у загальній військовій раді виділялися два «кола» — рада старшини («тісніша рада») і рада загальна. Загальну раду скликав гетьман або кошовий гетьман. Старшинська рада ймовіріше за все передувала загальній і скликалася з метою опрацювання попередніх пропозицій, які згодом виносилися на обговорення чи схвалення загальною радою. Загальна рада могла зібратись і стихійно, «і ся похопність війська, — вказував М. С. Грушевський, ж зараз радити над усім загальною радою, піддаючись легко самогіпнозу юрби — була слабкою стороною козацької організації». Стихійна рада могла прийняти рішення, яке суперечило пропозиціям старшини або й переобрати старшину — кошового отамана, суддю, осавула чи писаря. Тобто, превалюючим принципом козацьких рад на Січі був принцип прямого народоправства [3, с. 7].

Таким чином, слід зазначити, що козацькі ради, процедура їх обрання та компетенції чітко засвідчують представницький характер цього органу влади, а виборча демократична система яка

склалася на Запоріжжі була історичною ниткою зв'язку нашої давньої історії та історії України козацької доби.

Список використаної літератури:

1. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / Авт. кол.: В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, В. Т. Окіпнюк, Є. В. Ромінський, О. О. Самойленко, М. І. Сірий, І. Б. Усенко (кер. кол.), М. Д. Ходаківський, Л. В. Худоляр, О. Н. Ярмиш. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. — К.: «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2014. — 503 с.
2. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану Друга половина XV — середина XVII ст. — Київ, 2000. — С. 89.
3. Ермолаєв В. М. Реалізація ідей мирних зборів в історії Української держави Б. Хмельницького (середина XVII ст.) // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: Матеріали міжн. наук. конференції: У 2 ч. / За ред. проф. М. І. Пайова. — Х., 2000. — Ч. 1. — С. 103-106; Ермолаєв В. М., Козаченко А. І. Органи влади і управління української держави (друга половина XVII — XVIII ст.). — С. 7.